

DESPRE O TEORIE A DIATEZEI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Orice definiție se caracterizează ca fiind rezultatul, mai mult sau mai puțin, al unei unități de concepție și, în ceea ce privește gramatica, lucrurile ar trebui să fie clare și bine puse la punct. Secolele de tradiție și de experiență ar fi trebuit să rezolve până acum problema divergențelor de opinie și de interpretare în materie de „spinozități”. Din păcate sau, în egală măsură, din fericire pentru viitoarele generații de filologi, de gramaticieni sau, pur și simplu, de curioși, gramatica continuă să prezinte o serie de probleme care nu au fost rezolvate încă. Una dintre acestea este cea a diatezei. Discutarea acesteia își are un început în lingvistica românească în perioada interbelică¹. În ciuda faptului că, în timp, unele dintre întrebările legate de categoria gramaticală a diatezei și-au găsit o rezolvare unanim acceptată ca, spre exemplu, faptul că diateza este o categorie morfologică și nu morfosintactică sau sintactică, altele au primit o varietate de răspunsuri și se pare că nu s-a ajuns încă la un consens în ceea ce privește diversele interpretări pe care le dau diferite școli sau diverși cercetători. De aceea, credem potrivit să ne ocupăm de statutul diatezelor pasivă și reflexivă în limba română.

Înainte de a ajunge să discutăm problema diatezelor pasivă sau reflexivă constatăm că trebuie să ne oprim mai întâi asupra definirii categoriei de diateză².

¹ Precizăm ca denumirea de *diateză* apare în gramatica românească o dată cu prima ediție a *Gramaticii Academiei*, înainte fiind folosită denumirea *formă* sau chiar *conjugare*.

² În numeroasele lucrări care se ocupă în mod special de problema diatezei sau lucrări de gramatică, în general, se observă o uimitoare inconsecvență în ceea ce privește definirea categoriei ca atare. GA I, p. 243: „Diateza marchează raporturile dintre subiect și complementul direct, exprimate prin formele verbale”; GA II, p. 208: „Diateza este forma pe care o îmbracă verbul pentru a arăta în ce raport se află acțiunea pe care o exprimă cu autorul acestei acțiuni. În limba română există trei diateze: diateza activă, pasivă și reflexivă, numite și activ, pasiv și reflexiv”; Avram, p. 157, § 130: „Diateza exprimă raportul dintre acțiune și subiectul gramatical. Diateze cu statut clar sunt diateza activă și cea pasivă. O diateză controversată — ca existență și ca sferă — este diateza reflexivă (care nu se confundă cu caracterul reflexiv al unui verb)”; Pană-Tranz., p. 23: „Diateza este o categorie sintactică care afectează exclusiv clasa verbelor tranzitive [...]. Diateza exprimă raportul dintre subiect și obiectul direct și se manifestă în planul expresiei fie prin selecția morfemului acuzativ la numele cu care verbul se combină, fie prin selecția indicilor pasivi *fi... N* sau *se... N*”; Stati, p. 42: „Diateza este forma pe care o îmbracă verbul pentru a arăta în ce raport se află acțiunea pe care o exprimă cu subiectul gramatical al verbului”; Gherman – Sârbu, p. 135: „*Diateza* = acea categorie gramaticală a verbului care exprimă raportul dintre subiect și acțiunea verbului”; GFC, p. 81: „on appelle *voix* la forme que peut revêtir le verbe. Il y a quatre voix [...]. La catégorie grammaticale nommée *voix*, essentiellement verbale, fixe les rapports qui s'établissent entre le verbe et son sujet ou bien entre le verbe et ses compléments”. Graur, p. 16: „cred că e bine să păstrăm termenului conținutul său etimologic: «dispositio»” etc.

O primă observație necesară este aceea că, spre deosebire de gramaticile românești, care tratează diateza la același nivel al categoriei cu modul, numărul și persoana, gramaticile franceze „tradiționale” tratează separat categoria diatezei de celelalte menționate mai sus³ și credem că este justificat acest mod de a organiza lucrurile, întrucât, într-o ierarhizare a categoriilor gramaticale, cea a diatezei este superioară celor de mod⁴, timp, număr și persoană, care constituie o unitate distinctă. Pentru a înlătura ambiguitatea interpretării în ceea ce privește definiția categoriei de diateză, cel mai corect demers constă în observarea raporturilor gramaticale⁵ care se stabilesc în jurul verbului, recte încadrarea într-un tablou general a raporturilor de regentă și de subordonare din contextul verbal; ne vedem constrânși, în această situație, să acceptăm ca fiind apriorice cele trei tipuri de diateză care au fost observate și delimitate empiric în majoritatea limbilor indo-europene moderne⁶.

Se consideră, așadar, trei serii de contexte pentru cele trei diateze în cauză:

I. Elevul citește cartea.

Apa curge.

Afară plouă liniștit.

Atmosfera este calmă.

Fata este liniștită.

Fata rămâne liniștită la locul ei.

II. Cartea este citită de către elev.

Fata este liniștită de către părinți.

III.⁷ Ion se spală.

³ GFC, p. 81 – 87, împarte categoriile gramaticale ale verbului după cum urmează: *la diathèse ou la voix* într-un capitol special și *les modifications du verbe: le nombre, la personne, le mode*, în alt capitol.

⁴ Categoria modului subsumează, la rândul său, pe cele de timp, număr și persoană. Această ierarhie este valabilă doar pentru modurile personale, cele nepersonale neavând categoria persoanei.

⁵ Subscriem opiniei conform căreia în materie de clasificare a categoriilor gramaticale singurul criteriu care trebuie urmat cu consecvență este cel formal, celelalte fiind secundare și de minimă relevanță pentru analiza gramaticală.

⁶ Este vorba de diateza activă, de cea pasivă și de cea reflexivă. Se va face abstracție de faptul că unele dintre limbile indo-europene încă în uz nu cunosc decât două dintre acestea (cazul englezei care nu cunoaște decât opoziția activ–pasiv) sau că unele limbi au o diateză în plus (franceza și italiana au o diateză factitivă). De asemenea, se vor evita apropieri prea frecvente de limbile indo-europene „moarte”, în care situația se prezintă evident diferit (greaca și gotica cunosc opoziția activ–mediu, care servea și pentru exprimarea pasivului, în greacă pasivul neexistând ca atare decât la aorist și viitor, unde nu este marcat prin desinențe, acestea fiind medii, ci prin sufixul de pasiv adăugat temei înaintea desinențelor) și în care, în general, datorită caracterului lor de limbi sintetice sau preponderent sintetice, opozițiile dintre diateze sunt marcate la nivel morfologic prin serii de desinențe. Aici ar trebui amintit că, în cadrul sistemului, complexul de opoziții se concretiza doar la nivelul seriilor de desinențe, radicalul putând avea un sens independent de diateza la care se conjuga un anumit verb (cazul unor verbe deponente sau al lui *veneo* în latină, care are înțeles pasiv și formă activă) sau un verb putând fi găsit în ocurențe textuale numai la una dintre diateze.

⁷ Am preferat tratarea la diateza reflexivă a unor exemple de tipul Vb. + complement exprimat prin pronume reflexiv, pe care unele gramatici, inclusiv GA II, le analizează ca aparținând diatezei active sau pasive.

Ion se gândește.
Ion se face medic.
Ion își amintește de zilele lui fericite.
Ion și Viorica se iubesc.
Cartea se citește ușor.
Se zice că lumea a început cu Adam.

Se observă mai întâi că singura dintre cele trei diateze cu marcă morfologică este diateza reflexivă⁸. Între diateza activă și cea pasivă se observă o coincidență a formelor verbale: *este liniștită* este identic ca formă în seturile de enunțuri **I** și **II**⁹. O altă problemă care apare este cea a marcării morfologice a diatezei pasive: dacă aceasta constă în prezența verbului auxiliar **a fi** însoțit de participiu perfect acordat în gen, număr și caz cu subiectul, nu pot fi trecute cu vederea analogiile dintre construcțiile:

Tu ești iubită de toată lumea,

față de:

Tu rămâi iubită de toată lumea.
Tu devii iubită de toată lumea.
Tu pari iubită de toată lumea.
Tu treci drept iubită de toată lumea.

și

Tu te faci iubită de toată lumea,

în care se consideră că verbele sunt echivalente cu **a fi** în ceea ce privește predicativitatea, atunci când au sensul **a se preface în ceva** etc.

⁸ Deși mulți îi contestă nu numai statutul, dar chiar și existența. Vom reveni în cursul lucrării de față cu argumente în favoarea interpretării exemplelor oferite ca aparținând diatezei reflexive.

⁹ Acesta nu este singurul caz de coincidență între forme active și pasive. Admitem că exemplele din text nu sunt selectate tocmai întâmplător, dată fiind natura copulativă a verbului *a fi* în setul **I** de enunțuri. Pentru exemple mai concludente, cf. Trandafir, p. 126, unde sunt inventariate o serie de trei forme comune ambelor diateze, activă și pasivă: *voi fi lăudat* pasiv indicativ viitor persoana I și activ indicativ viitor anterior persoana I, *aș fi lăudat* pasiv condițional prezent persoana I și activ condițional perfect persoana I, *a fi lăudat* pasiv infinitiv prezent și activ infinitiv perfect. Se observă că dintre cele opt persoane ale conjugării (la modurile personale) toate, în cazul în care subiectul este de genul masculin, coincid pentru modul și timpul indicat. Tot Gh. Trandafir observă că pentru limba franceză auxiliarul *être* intră în compoziția tuturor diatezelor (*ibidem*, p. 128); diateza activă: *elle est allée*; diateza pronominală: *elle s'est louée* și diateza pasivă: *elle est louée*. E adevărat că autorul nu aduce în discuție diateza factitivă, care nu este comună francezei și românei, dar omite faptul că verbul *s'en aller* este „essentiellement pronominal” și că ar fi trebuit să fie *elle s'en est allée* (cf. GFC, p. 84: „Quelques verbes ne peuvent s'employer sans deux pronoms; tels sont: *se repentir, s'abstenir, s'emparer, s'en aller* etc. En effet, on ne dit pas: *je repens, j'abstiens, j'empare, j'en vais* comme on dit: *je flatte, j'obtiens* etc. Ces verbes sont appelés, pour cette raison, *essentiellement pronominaux*”). Ar fi fost mai potrivită alegerea unui verb ca *venir*. În cazul conjugării verbelor de mișcare din limba franceză, participiul trecut se acordă întotdeauna cu subiectul gramatical la timpurile compuse.

În toate situațiile prezentate mai sus se observă prezența participiului perfect însoțit de un complement de agent¹⁰. Lucrul cel mai interesant este acela că genul acesta de construcție nu este posibil decât cu verbele (semi)copulative și cu participiul perfect acordat al verbelor tranzitive¹¹. Se pune atunci întrebarea: diateza pasivă nu este decât o formă specială a diatezei active, și anume a diatezei active a verbelor copulative însoțite de un nume predicativ în participiu? Problema nu trebuie tratată cu ușurință, fiindcă, între construcțiile de genul:

Cartea este deschisă.

Cartea este deschisă de către cititor,

singura diferență vizibilă este prezența complementului de agent în cel de-al doilea enunț. Majoritatea gramaticilor lasă contextul să decidă dacă predicatul, în construcții similare celor de mai sus, este exprimat prin verb la diateza pasivă sau dacă este vorba despre un predicat nominal¹². În acest caz, este interesantă încadrarea participiului și interpretarea raporturilor sale în contextul sintactic¹³. Oricum ar fi interpretate natura sau rolul participiului perfect, construcțiile de mai sus sunt analoage, mai mult chiar, până la punctul în care în enunț apare complementul de agent sau un alt tip de complement ele sunt identice, fac parte din aceeași paradigmă. Rezultă de aici că nu se poate vorbi de o diateză pasivă atâta

¹⁰ Prezența acestuia este absolut aleatorie, pentru majoritatea contextelor interpretate ca aparținând diatezei pasive de către gramaticile clasice nefiind necesară marcarea morfologică suplimentară cu ajutorul acestui tip de complement.

¹¹ Situația se prezintă de o manieră asemănătoare în franceză, cf. GFC, p. 83, § 295: „En principe seuls les verbes transitifs peuvent s’inscrire dans une structure passive (sauf le verbe *avoir*). [...] Les verbes *rester, demeurer, sembler, paraître, passer pour, accompagner* du participe passé, peuvent être considérés comme auxiliaires du passif:

Tu resteras aimé de toute ta famille.

Il semble apprécié de tous”.

¹² Cf. GA II, vol. 2, p. 103, Observație: „Uneori este foarte greu de făcut distincția între un predicat nominal cu numele predicativ exprimat printr-un participiu și un predicat verbal exprimat printr-un verb la diateza pasivă. Această confuzie poate apărea, bineînțeles, numai atunci când avem a face cu un participiu al unui verb tranzitiv:

Cartea este deschisă.

Adesea conținutul ne ajută să distingem între cele două tipuri de predicate. Astfel, în exemplul următor e clar că avem a face cu un predicat nominal și nu cu un verb la pasiv:

Ferestrele erau căptușite bine cu rogojini groase, încât nu se zărea nici rază de lumină”.

¹³ Există o convenție de analiză bine cunoscută latinistilor, atunci când se pune problema interpretării unui participiu ca fiind de tipul **coniunctum** sau încadrat într-o construcție participială (unii o numesc propoziție; personal, prefer această variantă, pentru limba latină neexistând rațiuni de natură axiomatică pentru menținerea opoziției moduri predicative – nepredicative, ca în limbile moderne). Aceasta se bazează pe natura participiului, care are o componentă nominală și una verbală. În funcție de contextul sintactic este activată una dintre ele: atunci când se activează componenta nominală, participiul cere atribut, atunci când se activează componenta verbală, participiul cere complement. Situația poate fi interpretată similar în limba română, și în acest caz s-ar elimina neajunsurile de interpretare în privința apartenenței la o diateză sau la alta.

vreme cât nu este marcată morfologic. Nu putem spune decât că valoarea de pasiv este una semantic-designațională¹⁴, și nu gramaticală¹⁵. Trebuie amintit aici și criteriul istoric. Diateza pasivă din limba latină avea o valoare preponderent impersonală și nu servea decât în rare cazuri drept categorie opusă activului¹⁶ și nu s-a transmis în limbile romanice decât la formele de perfectum¹⁷. Pentru exprimarea pasivului era folosit, mai ales în limba vorbită și în perioada târzie, reflexivul¹⁸. Din latină în limbile romanice a intrat tocmai această valoare a reflexivului¹⁹, pentru a marca raporturile de tip pasiv dintre subiect și acțiunea exprimată de verb; diateza pasivă este oarecum livrescă. Deși există în limbile romanice suficiente argumente de ordin formal care susțin ipoteza conform căreia

¹⁴ Aceasta este valoarea participiului perfect al verbelor tranzitive. Pentru faptul că pasivul este o categorie semantică (mai degrabă designațională), cf. Avram – De Agent, p. 469: „De fapt, ceea ce reprezintă specificul acestui complement este dependența lui de sensul pasiv al determinatului, care poate fi:

- un verb [...]
- un adjectiv [...]

¹⁵ Situația se prezintă la fel ca în limbile indo-europene sintetice, unde tema verbală (mai degrabă radicalul) indică dacă acțiunea este activă sau pasivă, independent de natura desinențelor (cf. Meillet – Vendryes, p. 310, § 459: „Les desinences actives n’impliquent même pas que le procès soit conçu activement plutôt que passivement. La distinction que les grammairiens modernes établissent entre l’actif et le passif est indépendante des desinences actives. C’est le thème verbal qui la marque, s’il y a lieu. En général, les racines verbales expriment indifféremment l’une ou l’autre. [...] En grec φερω signifie à la fois «je porte» et «je suis porté» [...]”). Vezi și Graur, p. 17: „Să ne referim la situația foarte complicată a unor verbe latinești: *vapulo*, de formă activă, se traduce cu pasivul „sunt bătut”; ce e drept, se poate găsi o scăpare traducând cu o perifrază „mănânc bătaie” sau chiar cu un echivalent de formă activă „încasez”, în orice caz, din punctul de vedere al latinei, este activ. Dar nu peste tot ne putem descurca așa: *fio*, *factus sum* prezintă o formă activă și una pasivă, ambele fiind traduse cu pasivul „sunt făcut”, iar *veneo* „sunt vândut” are formă activă și sens pasiv, fiind opus formei active cu sens activ *vendo* „vând”.

¹⁶ Cf. Meillet – Vendryes, p. 314, § 465: „Le passif latin [...] est sorti de [...] l’impersonnel en -r. [...] L’emploi du passif latin révèle encore souvent cette origine. Il sert fréquemment d’impersonnel. [...] Le passif latin n’est que rarement l’inverse de l’actif correspondant: *Cum a Cotta resisteretur* (Caes. B. G. V, 30, I) ne veut pas dire la même chose que *Cum Cotta resisteret*. On doit traduire „comme il y avait de la résistance de la part de Cotta”. De même *cum ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur* (id., *ibid.* III, 25, I) n’équivaut pas à *cum hostes pugnarent*. Le sens impersonnel, marquant simplement que l’action est en voie d’accomplissement ou accomplie (suivant qu’il s’agit de l’infectum ou du perfectum), domine la valeur du passif latin. Cf. aussi Ernout, M. S. L., XV, 292”.

¹⁷ Formele infectum sunt sintetice și nu este tocmai exact să se afirme că au fost moștenite, întrucât formele pe care limbile romanice le folosesc pentru exprimarea pasivului prezent erau folosite de latină pentru timpurile trecute ale diatezei pasive; coincidența nu este decât strict formală.

¹⁸ Cf. Meillet – Vendryes, p. 312, § 462 a): „En face de l’actif, le moyen a souvent un sens neutre et à demi réfléchi, assez voisin du passif: φερω „je porte”, mais φερεται „il est emporté, il s’emporte”. Or, dans beaucoup de langues (romanes, germaniques, slaves), le réfléchi sert à l’expression du passif: déjà en latin on rencontre des phrases comme *Myrina quae Sebastopolim se vocat*. (Pline, N. H., V, 121), ou *se vocat* équivaut à *vocatur*; de même *Ganges se in Oceanum effundit* (id., II, 243). Le tour se développe à la basse époque; cf. Ernout, *Mél. Havet*, p. 147”.

¹⁹ Comună tuturor limbilor romanice.

nu cunosc o diateză pasivă²⁰, nu trebuie neglijată comparația cu limbi moderne europene, în care aceasta este bine marcată, și credem că cel mai potrivit pentru aceasta este grupul limbilor germanice, care au o diateză pasivă analitică. Am ales pentru exemplificare limba engleză, în care situația este considerabil simplificată²¹. Mai întâi, să se observe diferențele care există între următoarele situații:

R1.

a) *Cartea este deschisă.*

și

b) *Cartea este deschisă de către cititor.*

față de

E1.

a) *The book is open (on the table)*²²

și

b) *The book is opened by the reader.*

Se observă că pentru situații în care româna²³ nu face formal diferența între adjectiv și verb, engleza folosește două părți de vorbire diferite, anume adjectiv și participiu perfect²⁴. Diferența între cele două limbi este tipologică, date fiind natura și funcționalitatea participiului în cele două cazuri. Acolo unde limbile romanice nu disting între valoarea nominală și cea verbală a participiului decât în funcție de contextul sintactic, această situație fiind moștenită din latină, limba engleză

²⁰ În această categorie nu intră decât situațiile în care verbul *a fi* este considerat ca marcă a diatezei pasive. Trebuie observat că, spre deosebire de română, franceză și spaniolă, limba italiană cunoaște o diateză pasivă construită cu verbul *venire*, situație posibilă doar la timpurile simple, cele compuse neadmițând-o. Acest tip de construcție, deși nerecomandat în limbajul înalt și de către gramaticile normative, este cel mai frecvent folosit. În limba vorbită nu se spune aproape niciodată *mi e detto* ci *mi viene detto* (cf. Gherman – Sârbu, p. 184, nota).

²¹ Este adevărat că în domeniul germanic engleza este atipică și că nu face excepție nici în ce privește categoria diatezei, dar, din motive de economie, este un bun exemplu. În limba germană, spre exemplu, există mai multe forme ale diatezei pasive, una „dinamică”, cu verbul *werden*, și o alta „de stare”, cu verbul *sein*.

²² În cazul în care există compliniri se preferă formulări de genul: *The book lays open on the table.*

²³ Situația se prezintă de o manieră similară în franceză, italiană și spaniolă. Este adevărat că în portugheză există o serie de verbe care prezintă dublete pentru formele de participiu: una slabă, regulată, și o a doua tare, neregulată, specializate după cum urmează: formele tari au valoare adjectivală, iar formele slabe au valoare verbală. Spaniola, deși are numeroase verbe cu două forme de participiu, nu cunoaște acest gen de specializare.

²⁴ Această situație este valabilă doar în cazul verbelor radicale slabe, de tipul *to open*, cu forme regulate pentru timpurile trecute. În cazul verbelor neradicale, majoritatea lor împrumuturi de origine franceză sau savant latină, forma de participiu perfect funcționează și ca adjectiv. Ex. *to attach*, *to preview*; *he becomes easily attached to people* (Levițchi – Preda, § 117, p. 90) unde, gramatical, interpretarea este incertă. Din lista verbelor radicale tari, singurul care are un participiu perfect ce funcționează adjectival este *to drink*; ex. *a drunk person*.

specializează participiul pentru uzul verbal, folosind adjective pentru situațiile în care limbile romanice au un participiu cu valoare nominală²⁵. Această specializare a limbii engleze permite existența diatezei pasive indiferent de regimul de tranzitivitate al verbului. Se cunoaște faptul că, după gramaticile clasice, în limbile romanice nu pot avea diateză pasivă decât verbele tranzitive²⁶. Dacă se aplică criteriul transformării formelor active în pasive, se observă următoarele:

R2.

Îmi zici ceva.

și

E2.

You tell me something.

În ambele limbi verbul are două componente, unul în acuzativul₁ al obiectului direct și un altul în dativ²⁷ (specia cazului fiind, aici, irelevantă). Se deduce așadar că verbul este tranzitiv în raport cu complementul direct în acuzativ, și intransitiv în raport cu complementul în dativ. Dacă se transformă cele două contexte active în contexte pasive se obțin:

R1'.

Ceva îmi este spus de (cătore) tine.

și

E1'.

I am told something (by you).

În **R1'** complementul direct devine subiect față de **R2**, nimic spectaculos și neobișnuit, în **E1'** însă tocmai complementul în dativ devine subiect față de **E2**. Dacă în cazul românei verbul devine pasiv în interiorul raportului lui de tranzitivitate, în limba engleză verbul devine pasiv în cadrul raportului său de intransitivitate față de complement. Faptul că engleza are verbe intransitive la diateza pasivă este întărit și de exemple ca: *The wall is walked along*, în care caz se păstrează și prepoziția plasată la sfârșitul propoziției prin tmeză²⁸. Iată cum, spre

²⁵ Este adevărat că majoritatea lor sunt pe radicali verbali sau coincid cu aceștia, dar importantă în sine este opoziția, valabilă, parțial, și pentru celelalte limbi germanice, între participiu și adjectiv. Trebuie remarcat că engleza a perfecționat acest tip de specializare ca urmare a pierderii flexiunii.

²⁶ Cu mențiunea că există cazuri așa-zis anormale, de verbe intransitive care au diateză pasivă, de ex.: opoziția: *Eu locuiesc într-un apartament. – Apartamentul este locuit de (cătore) mine*. Cazurile de acest tip sunt relativ rare. Ar fi de menționat că, istoric vorbind, verbul *a locui* a fost inițial tranzitiv. Să se considere pentru comparație celelalte limbi romanice.

²⁷ Pronumele *me* este în dativ, ca dovadă, la schimbarea topicii primește prepoziție: *You tell something to me*.

²⁸ Trebuie menționat că folosirea diatezei pasive în engleză are loc mai ales în situațiile de genul **E1'**, pentru situațiile de genul **E1 b)** limba preferând forma echivalentă a diatezei active. Situația se prezintă similar în cazul germanei, cf. Hoberg, § 156, p. 121: *Diateza activă, care este „de bază”, are frecvența cea mai mare, formele verbale la această diateză reprezentând peste 90% din totalul verbelor*.

deosebire de limba română, dar situându-se alături de celelalte limbi romanice, în engleză diateza pasivă are o marcă morfologică proprie și unitar funcțională, anume prezența auxiliarului *to be* în conjugare, însoțit de participiul perfect al verbului²⁹. Limbile romanice nu cunosc o specializare a participiului decât în context sintactic³⁰ și în funcție de regimul de tranzitivitate al verbului, ceea ce face să nu se poată discerne formal între predicatul nominal activ cu nume predicativ exprimat prin participiu și verbe la diateza pasivă, rezultând de aici că nu au o diateză pasivă gramatical distinctă.

Dacă se acceptă că diateza este categoria gramaticală care exprimă raporturile dintre subiect și acțiunea verbului, apare inconvenientul că definim o categorie morfologică specifică verbului cu ajutorul unui criteriu semantic³¹, fiindcă atunci când se aduce în discuție conceptul de acțiune exprimată de verb se depășește granița morfologiei. Dacă, în schimb, se consideră standard definiția dată de GFC³², conform căreia *se numește diateză sau voce forma pe care o poate îmbrăca verbul. Categoria gramaticală numită diateză, esențialmente verbală, fixează raporturile care se stabilesc între verb și subiectul său sau, în egală măsură, între verb și complementele sale*, se observă că este convenabilă pentru uz fiindcă, dintre cele propuse, este singura care operează strict cu categorii gramaticale și că situează categoria diatezei ca atare într-un context sintactic. Un alt avantaj al acestei definiții este acela că așază în plan central verbul și raporturile sale, așa cum, de fapt, este normal; nu vedem de ce o categorie gramaticală verbală ar fi definită prin altceva decât prin verb. Trebuie însă văzut dacă rezistă verificării în practică. În ceea ce privește atât diateza activă³³, cât și cea reflexivă, nu se pune problema raportului dintre verb și subiectul său; acesta nu poate fi decât unul singur, și anume de subordonare. Rămâne deschisă chestiunea raportului dintre verb și complementele sale și aici credem că ar trebui făcute anumite modificări. Raportul dintre verb și complementele sale nu poate fi relevant pentru categoria diatezei decât în măsura în care reușește să explice diferențele dintre diateza activă și cea reflexivă, dar trebuie făcută precizarea că în cazul diatezei reflexive verbul se construiește cu pronumele reflexiv la aceeași persoană cu subiectul gramatical.

²⁹ Engleza prezintă cazul fericit în care criteriul formal și cel semantic (gramatical) se suprapun.

³⁰ În cazul în care se consideră ca auxiliar al pasivului un copulativ (cf. *supra*, nota 20). Pentru formele de participiu duble, specializate gramatical, cf. *supra*, nota 23.

³¹ Ar fi de preferat denumirea de *criteriu designațional*, denumirea *semantic* fiind folosită, în acest caz, doar pentru consecvență cu conceptul de *sens gramatical* (n. n., B. H.).

³² Cf. *supra*, nota 2.

³³ Diateza pasivă o vom considera ca un caz special al diatezei active, fiindcă, din punct de vedere formal, sunt identice. Mai mult chiar, dezambiguizarea prin contexte și regimul verbului nu ajută cu nimic la interpretarea unui verb ca fiind la conjugarea pasivă; în cazul unei analize sintactice se observă că în predicat doar participiul perfect cere complement de agent, la fel cum ar face-o și în folosire absolută. Precizarea: „*le français n'a pas de forme passive spécifique. C'est l'auxiliaire être (à tous les modes et à tous les temps) accompagné du participe passé du verbe qui en tient lieu*”. GFC, p. 83, § 296, este bine venită.

Desigur că tocmai aici apar problemele de interpretare. În ceea ce deja constituie o tradiție în școala românească de gramatică de după prima ediție a Gramaticii Academiei, se afirmă că în nici un caz nu se poate discuta despre o diateză reflexivă acolo unde pronumele cu care se construiește verbul are funcție sintactică și că aparțin diatezei reflexive doar acele verbe unde pronumele nu are decât valoare de morfem al reflexivului. Întrebarea de logică imediată este: cum poate o parte de vorbire cu conținut lexical să fie morfem³⁴? Oare nu se poate vorbi de o definire a diatezei reflexive prin mărci morfologice și nu prin morfeme sau și prin ambele în egală măsură? Dacă pronumele este, de fapt, morfem, atunci cum se justifică denumirea de diateză reflexivă și, mai mult, cum se mai justifică denumirea de caracter pronominal al unor verbe? Singura soluție constă în inventarierea tipurilor și valorilor construcțiilor verbale cu pronume reflexiv și în studierea seriilor paradigmatică pentru a observa felul în care acestea funcționează în limbă. Verbele reflexive pot avea în limba română mai multe valori (șase)³⁵:

reflexiv-obiective: *el se îmbracă, îmi amintesc;*
 reflexiv-reciproce: *ne certam des, își dau palme;*
 reflexiv-dinamice: *el se ruga de iertare, își închipuia că ne-a convins;*
 reflexiv-pasive: *biletele se vând la casă, m-am născut iarna;*
 reflexiv-impersonale: *se doarme bine în hamac?, la ei se manâncă mult;*
 reflexiv-eventive: *el s-a îmbolnăvit.*

La o primă observație pot fi clasificate în verbe care se construiesc cu dativul și verbe care se construiesc cu acuzativul. Rămâne de văzut în care dintre situațiile de mai sus pronumele are funcție sintactică și în care există dificultăți în a-i atribui una³⁶. În ceea ce privește verbele construite cu pronume în dativ, chestiunea se

³⁴ Trebuie în prealabil lămurit ce este un morfem și dacă se poate considera o parte de vorbire purtătoare de sens ca morfem. Răspunsul nu poate fi decât negativ, pentru că, prin însăși definiția sa, morfemul nu poate fi decât delexicalizat. Este celebrul caz al prepoziției *pe* și al morfemului acuzativului₁ de obiect direct *pe*. (După vreme îndelungată s-a admis că prepozițiile au sens și nu sunt doar instrumente gramaticale și de către redactorii DLR, serie nouă.) Nu la fel se pune problema în cazul mărcilor morfologice (de ex.: se considera ca marcă a pasivului complementul de agent).

³⁵ Cf. GA I, p. 244, GA II, p. 209 și urm., Avram, p. 152, § 124.

³⁶ Nici în ceea ce privește gramaticile din Franța ale limbii franceze situația nu este tratată de o manieră mai unitară. Deși Grevisse, p. 534 (apud Teodorescu, p. 548), susține că: *le pronom [...] n'a qu'une valeur emphatique, ou affective, ou vague: il ne joue aucun rôle de complément d'objet et sert simplement, du moins en certains cas, à mettre en relief l'activité personnelle du sujet ou à marquer un intérêt particulier de ce sujet dans l'action; ce pronom conjoint me, te, se etc. est une sorte de particule flexionnelle, de „reflet” du sujet*, regulile de acord îl contrazic. În ceea ce privește funcția sintactică a pronumelui reflexiv din cadrul diatezei pronominale, limba nu ezită să acționeze cu promptitudine. Astfel există în același timp construcțiile:

Ils se sont vus tous les jours de leur voyage.

și

rezolvă relativ ușor. Pronumele este într-o specie de dativ foarte apropiată de *dativus (in)commodi*, atunci când nu este chiar specia în cauză, ceea ce înseamnă că pot fi interpretate drept complemente circumstanțiale în dativ (*in)commodi*³⁷, adică de interes. Pronumele în acuzativ este însă mai greu de interpretat. Dacă pentru reflexivele obiective, reciproce și eventive valoarea de complement direct a pronumelui este evidentă, iar în cazul reflexivelor dinamice aceea de complement în *accusativus relationis*, pentru reflexiv-pasive și impersonale situația devine dificilă. Interpretarea din punct de vedere istoric nu ar servi la nimic în acest caz, fiindcă, indiferent de funcția sintactică pe care o aveau inițial, probabil ca și în primele etape ale limbii române³⁸, dacă în momentul de față nu ar avea nici una, atunci înseamnă că într-adevăr pronumele s-a desemantizat și că este perfect justificată interpretarea lui drept morfem. Evident că nu ar avea rost să forțăm o interpretare în favoarea apropierii de o anumită specie de acuzativ. Dar nici nu vedem de ce, de vreme ce paradigmele funcționează identic în limbă, să fie analizate diferit exemple ca:

<i>eu mă spăl</i>	<i>eu mă nasc</i>	<i>eu mă gândesc</i>
<i>tu te speli</i>	<i>tu te naști</i>	<i>tu te gândești</i>
<i>el se spală</i>	<i>el se naște</i>	<i>el se gândește</i>
<i>ea se spală</i>	<i>ea se naște</i>	<i>ea se gândește</i>
<i>noi ne spălăm</i>	<i>noi ne naștem</i>	<i>noi ne gândim</i>
<i>voi vă spălați</i>	<i>voi vă nașteți</i>	<i>voi vă gândiți</i>
<i>ei se spală</i>	<i>ei se nasc</i>	<i>ei se gândesc</i>
<i>ele se spală</i>	<i>ele se nasc</i>	<i>ele se gândesc</i>

Ils se sont envoyé des cadeaux. (GFC, p. 60),

ceea ce înseamnă că franceza face diferența între primul caz, în care pronumele e complement direct, și cel de-al doilea, când e complement indirect (mai mult sau mai puțin, existența complementului indirect fiind una dintre alte probleme nerezolvate de gramatica tradițională). (În franceză există și dificultatea decelării exacte între formele de dativ și cele de acuzativ, dat fiind caracterul preponderent analitic pentru flexiunea nominală.) Dovada și contraprobă constau în cea de-a patra regulă a acordului participiului: *le verbe être étant employé pour avoir dans les verbes pronominaux, le participe de ces verbes suit absolument la même règle que le participe conjugué avec avoir; c'est-à-dire que le participe d'un verbe pronominal s'accorde avec le complément direct, quand il en est précédé, et qu'il reste invariable lorsque le complément direct est après ou qu'il n'y en a pas* (GFC, p. 159, § 460).

³⁷ Este evident că în cazul enunțului *își dau palme* nu poate fi vorba de *commodi*. Cât privește pe *își închipuia că ne-a convins*, se poate vorbi mai degrabă de relație decât de interes ca specie a dativului în care se află pronumele. Cert este că poate fi apropiat de o valoare relativă (sau, mai bine spus, relațională), ceea ce îi conferă dreptul de-a fi analizat ca purtător de funcție sintactică.

³⁸ Ambele situații erau prezente în latină. Pentru reflexiv-pasiv, cf. *supra*, nota 14. Pentru valoarea impersonală, cf. Densusianu, apud Teodorescu, p. 550: „*facere* este de asemenea atestat ca reflexiv [...]. Trebuie să subliniem mai ales folosirea lui *se facere* în construcțiile: *facit se hora quinta; coeperit se mane facere* (Peregr. Silviae, 27, 29). *Se facere* s-a păstrat cu acest înțeles în limba română: *se face ziuă, se face noapte*”.

doar pentru că în prima serie pronumele reflexiv este interpretabil sintactic și în celelalte două nu. Important este că paradigmele *funcționează identic*, ceea ce, pentru sistemul limbii, înseamnă că sunt, practic, identice. Nu credem că este eficientă repartizarea unora dintre tipurile de reflexiv la alte diateze decât la cea reflexivă în virtutea principiului că aceasta trebuie marcată gramatical prin prezența unui morfem, adică prin pronume reflexiv desemantizat (sau gramaticalizat). Aceleași gramatici și studii care practică acest gen de clasificare³⁹ susțin că pentru diateza pasivă se poate considera complementul de agent ca marcă morfologică suplimentară. Or, în cazul diatezei reflexive de ce ar conta dacă în anumite cazuri pronumele reflexiv ar funcționa ca morfem iar în altele ca marcă morfologică? Singurele criterii care au relevanță în definirea categoriilor gramaticale nu pot fi decât cel formal (paradigmatic) și cel funcțional⁴⁰.

Din punctul de vedere al încadrării formale, formelor diatezei reflexive li se reproșează că în cazul reflexivelor obiective și reciproce, în enunțuri ca:

eu mă spăl

intră în aceeași paradigmă cu

eu te spăl

eu îl spăl etc.

Să se compare următoarele situații:

A.

<i>eu</i>	mă	<i>te</i>	<i>îl</i>	<i>o</i>	—	<i>vă</i>	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>spăl</i>
<i>tu</i>	<i>mă</i>	te	<i>îl</i>	<i>o</i>	<i>ne</i>	—	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>speli</i>
<i>el</i>	<i>mă</i>	<i>te</i>	îl	<i>o</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>spală</i>
<i>ea</i>	<i>mă</i>	<i>te</i>	<i>îl</i>	o	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>spală</i>
<i>noi</i>	—	<i>te</i>	<i>îl</i>	<i>o</i>	ne	<i>vă</i>	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>spălăm</i>
<i>voi</i>	<i>mă</i>	—	<i>îl</i>	<i>o</i>	<i>ne</i>	vă	<i>îi</i>	<i>le</i>	<i>spălați</i>
<i>ei</i>	<i>mă</i>	<i>te</i>	<i>îl</i>	<i>o</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	îi	<i>le</i>	<i>spală</i>
<i>ele</i>	<i>mă</i>	<i>te</i>	<i>îl</i>	<i>o</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>îi</i>	le	<i>spală</i>

cu

B.

<i>eu</i>	mă	—	—	—	—	—	—	—	<i>spăl</i>
<i>tu</i>	—	te	—	—	—	—	—	—	<i>speli</i>
<i>el</i>	—	—	se	—	—	—	—	—	<i>spală</i>
<i>ea</i>	—	—	—	se	—	—	—	—	<i>spală</i>
<i>noi</i>	—	—	—	—	ne	—	—	—	<i>spălăm</i>

³⁹ GA I, GA II, Avram, Graur, Pană, Popescu, în oarecare măsură și Stati.

⁴⁰ Cf. Coseriu, p. 43.

<i>voi</i>	—	—	—	—	—	<i>vă</i>	—	—	<i>spălați</i>
<i>ei</i>	—	—	—	—	—	—	<i>se</i>	—	<i>spală</i>
<i>ele</i>	—	—	—	—	—	—	—	<i>se</i>	<i>spală</i>

În situația **A** avem reprezentată paradigma verbului *a spăla* cu complement exprimat prin pronume personal în acuzativul₁ al obiectului direct, iar în **B** paradigma verbului reflexiv *a se spăla*. Se constată o coincidență formală la nivelul persoanelor întâi și a doua, singular și plural, cauzată de faptul că pronumele reflexiv în limba română nu are forme proprii decât pentru persoana a treia⁴¹. Dacă la primele două persoane ale conjugării este incert dacă forma pronominală este personală și verbul nepronominal sau dacă, dimpotrivă, forma verbală este reflexivă și verbul pronominal, la persoana a treia lucrurile se clarifică; diferențele formale dintre pronumele personal și cel reflexiv sunt evidente. În ambele situații pronumele are aceeași funcție sintactică, recte complement direct al verbului, dar diferența dintre ele constă în funcționalitatea diferită pe care o au. Dacă în situația **A** pronumele poate fi sau este un substitut al unei alte părți nominale, în cazul **B** pronumele face corp comun cu verbul⁴², îi este indispensabil⁴³.

⁴¹ Cf. GA II, p. 152, § 152: „pronumele reflexiv are forme proprii numai pentru persoana a III-a”.

⁴² Cf. Teodorescu, p. 550 și urm.: „Dispensându-se de criteriul sensului gramatical și bazându-se exclusiv pe teoria caracterului abstract al mărcilor gramaticale [...], neglijează, pe de o parte, posibilitatea exprimării analitice a unor categorii gramaticale, iar, pe de alta, faptul că nu toate elementele «tip» de exprimare analitică ating același grad de abstractizare. [Autoarea pare să confunde clasa morfemului cu noțiunea de marcă morfologică; e adevărat însă că unele categorii gramaticale se exprimă analitic, cele mai multe, în limbile romanice occidentale sau în engleză, și că nu este necesar ca o marcă morfologică să fie complet abstractizată, în care caz s-ar putea vorbi mai degrabă de morfeme. – n.n., B.H.]

Foarte aproape de sintaxă, prin conținutul pe care îl exprimă, reflexivul nu are întâmplător o structură analitică. Exprimând reîntoarcerea acțiunii la subiectul care o face [punct de vedere justificat, mai ales privind din perspectivă istorică – n.n., B.H.], în mod fatal, reflexivul trebuia să pornească de la activ (subiectul face lucrarea) și să se folosească de reflexiv (tot el o suferă), pronumele «identice cu subiectul verbului».

Prezența formei active într-o structură analitică cum este reflexivul nu trebuie să ducă la concluzia că pronumele îi este exterior și independent.

Între pronumele reflexiv și forma activă a verbului nu se stabilesc aceleași relații ca între un verb activ și complementele directe exprimate prin pronume personale sau substantive în acuzativ.

Spre deosebire de caracterul variabil al unor astfel de componente care, în plus, pot sau nu să apară, sunt, deci, facultative, pronumele reflexiv este constant și obligatoriu.

Să se compare în acest sens contextul:

eu [te, îl] *spăl* [copilul] cu *eu mă spăl*.

Îmbinare liberă de cuvinte între care se stabilesc doar relații contextuale în primul caz, îmbinarea este fixă și paradigmatică în cel de-al doilea”.

⁴³ Ar trebui amintit că în cazul diatezei reflexive apar numai formele atone ale pronumelui reflexiv. Interesant este că limba, care, în mod normal, are tendința de a face economie de resurse, a creat forme aparent redundante în cazul verbelor reflexiv-obiective cu complement direct exprimat prin pronume reflexiv, de ex.: *se spală pe sine*. Prezența complementului direct exprimat printr-o formă tonică a aceluiași pronume ar trebui să dea serios de gândit celor care susțin că *se spală* este, de fapt, activ.

Cât privește verbele reflexive cu dativul situația este departe de a fi mai simplă. Faptul că pronumelui în dativ i se poate mai ușor atribui o funcție sintactică îngreunează situația, pentru că, în acest caz, trebuie operată distincția între situații contextuale ca: *îmi amintesc zăpezile de altădată* și *îmi spăl ciorapii*. În ciuda faptului că verbul *a-și aminti* este în general intransitiv, nimic nu poate contrazice existența unor enunțuri în care are complement direct⁴⁴. Dificultatea rezidă în a deosebi prin ce anume sunt diferite cele două tipuri de contexte, pe care gramaticile normative le interpretează ca aparținând la două diateze diferite, recte la reflexivă și la activă. Regimul verbului nu este, așadar, un criteriu de clasificare valabil în cazul categoriei de diateză⁴⁵. Diferența între cele două situații ar putea să o facă specia de dativ în care se află pronumele⁴⁶. Dacă pronumele ar fi în cazul dativ (*in*)*commodi* sau o specie interpretabilă ca fiind îndeaproape înrudită cu aceasta, am avea a face cu un verb la diateza reflexivă; dacă, în schimb, pronumele s-ar afla în *dativus possessivus* sau al persoanei, am avea în discuție un verb la diateza activă cu complement în dativ. Proba se face prin încadrarea în paradigmă. Să se compare situațiile:

A1.

<i>eu</i>	îmi	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	—	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintesc</i>
<i>tu</i>	<i>îmi</i>	îți	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	—	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintești</i>
<i>el</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	îi	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintește</i>
<i>ea</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	îi	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintește</i>
<i>noi</i>	—	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	ne	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintim</i>
<i>voi</i>	<i>îmi</i>	—	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	vă	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>amintiți</i>
<i>ei</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	le	<i>le</i>	<i>amintesc</i>
<i>ele</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	le	<i>amintesc</i>

cu

⁴⁴ Nu ar fi, de altfel, singurul exemplu de verb reflexiv cu regim în acuzativul obiectului direct. Cf. GA II, subcapitolul *Verbe reflexive tranzitive*.

⁴⁵ E adevărat că există o corelație între cele două categorii verbale, de diateză și de regim de tranzitivitate sau de intransitivitate, lucru simțit și de gramaticii alexandrini, care încadrau categoriile mai sus pomenite la capitolul διαθησις. Pentru amănunte, cf. Pană, Asan, Goga, Pană – Considerații, Stati.

⁴⁶ Specia de dativ în care se află pronumele arată, de obicei, și dacă pronumele în cauză este reflexiv sau personal. A nu se omite faptul că o clasificare a speciilor cazurilor se face în majoritatea situațiilor după criterii semantice (clasificarea după criterii gramaticale nu are loc decât în cazul acuzativului complementului direct și al speciilor de nominativ, alături de dativul posesiv, care are regentă nominală, în opoziție cu celelalte specii de dativ, care au regentă verbală) și că aceasta nu trebuie folosită decât cu valoare de verificare, singurul criteriu fiind cel al încadrării într-o paradigmă reflexivă sau pronominal-personală.

B1.

<i>eu</i>	îmi	—	—	—	—	—	—	—	<i>amintesc</i>
<i>tu</i>	—	îți	—	—	—	—	—	—	<i>amintești</i>
<i>el</i>	—	—	își	—	—	—	—	—	<i>amintește</i>
<i>ea</i>	—	—	—	își	—	—	—	—	<i>amintește</i>
<i>noi</i>	—	—	—	—	ne	—	—	—	<i>amintim</i>
<i>voi</i>	—	—	—	—	—	vă	—	—	<i>amintiți</i>
<i>ei</i>	—	—	—	—	—	—	își	—	<i>amintesc</i>
<i>ele</i>	—	—	—	—	—	—	—	își	<i>amintesc</i>

și cu

C1.

<i>eu</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	—	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spăl ciorapii</i>
<i>tu</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	—	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>speli ciorapii</i>
<i>el</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spală ciorapii</i>
<i>ea</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spală ciorapii</i>
<i>noi</i>	—	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spălăm ciorapii</i>
<i>voi</i>	<i>îmi</i>	—	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spălați ciorapii</i>
<i>ei</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spală ciorapii</i>
<i>ele</i>	<i>îmi</i>	<i>îți</i>	<i>îi</i>	<i>îi</i>	<i>ne</i>	<i>vă</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>spală ciorapii</i>

față de

B2.

<i>eu</i>	îmi	—	—	—	—	—	—	—	<i>închipui</i>
<i>tu</i>	—	îți	—	—	—	—	—	—	<i>închipui</i>
<i>el</i>	—	—	își	—	—	—	—	—	<i>închipuie</i>
<i>ea</i>	—	—	—	își	—	—	—	—	<i>închipuie</i>
<i>noi</i>	—	—	—	—	ne	—	—	—	<i>închipuim</i>
<i>voi</i>	—	—	—	—	—	vă	—	—	<i>inchipuiți</i>
<i>ei</i>	—	—	—	—	—	—	își	—	<i>închipuie</i>
<i>ele</i>	—	—	—	—	—	—	—	își	<i>închipuie</i>

în opoziție cu paradigma incompletă

A2.

<i>eu mi(-)</i>	—	<i>te</i>	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	<i>vă(?)</i>	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipui</i>
<i>tu ți(-)</i>	—	—	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipui</i>
<i>el și(-)</i>	—	—	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipuie</i>
<i>ea și(-)</i>	—	—	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipuie</i>
<i>noi ni(-)</i>	—	<i>te</i>	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipuim</i>
<i>voi vi(-)</i>	—	—	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipuiți</i>
<i>ei și(-)</i>	—	—	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipuie</i>
<i>ele și(-)</i>	—	—	<i>-l</i>	<i>-o</i>	—	—	<i>-i</i>	<i>le</i>	<i>închipuie</i>

În privința situațiilor **A1** și **B1** se observă o asemănare cu **A** și **B** Spre deosebire însă de cazul în care pronumele stă în cazul acuzativ, pentru pronumele în dativ trebuie luat în considerare criteriul semantic-lexical⁴⁷. Într-adevăr, *îmi amintesc* are cu totul alt înțeles față de *îți amintesc*, primului corespunzându-i lat. *memini* sau engl. *I remember*, iar celui de-al doilea lat. *moneo* sau engl. *I remind (you)*. Diagonala marcată în **A1** nu aparține pe segmentul reprezentat de persoanele I și a II-a verbale acestei paradigme; ea este posibilă, dar uzul a specializat-o semantic. Opoziția funcționează între **A1** și **B1**, pe de o parte și **C1**, pe de altă parte. Dacă în primul caz are loc specializarea semantică în funcție de diateză, în cel de-al doilea aceasta nu se întâmplă, verbul fiind activ, indiferent de formele pronominale care îl acompaniază. Se verifică deci diferențierea pe diateze în funcție de specia de dativ în care este pronumele (fie el reflexiv sau personal). În cel de-al doilea set de paradigme se observă opoziția semantică între cele două situații, marcată, de asemenea, de regimul dativului. În primul caz, **B2**, apar formele pronumelui reflexiv în dativ, marcă a diatezei reflexive, iar în cel de-al doilea, **A2**, formele atone ale pronumelui personal în dativ etic cu verb la diateza activă. Dificultățile apar atunci când se pune problema interpretării speciilor de dativ, când este *commodi* sau *incomodi* și când posesiv sau etic sau al persoanei? Cum se diferențiază între ele? Criteriul tranzitivității nu ne este de nici un folos, toate cele patru situații admitând ca verbul să aibă complement direct. Cum se stabilește atunci dacă în enunțul *îmi aleg calea cea mai ușoară* verbul este la diateza activă sau la cea reflexivă? Rezolvarea vine o dată cu examinarea raporturilor de regență și subordonare care se stabilesc în interiorul propoziției. Deși la o primă vedere *îmi* pare să fie în *dativ commodi*, se poate observa o apropiere între complementul direct (*calea*) și complementul exprimat prin pronume, specia cazului fiind posesivul, ceea ce scoate din calcul posibilitatea considerării pronumelui drept marcă a diatezei reflexive, dată fiind regența

⁴⁷ Să nu se confunde sensul gramatical cu sensul lexical. Suntem de părere că în materie de gramatică nu trebuie aplicat criteriul sensului gramatical, având în vedere faptul că pentru definirea categoriilor gramaticale și a funcționalității lor în limba nu au relevanță decât opozițiile de natură formală, dar în cazuri ca cel de față, când folosirea pronumelui cu valori diferite duce la modificarea sensului verbului sau, generalizat, când o marcă morfologică sau un morfem alterează sensul lexical al purtătorului acesteia, trebuie operate distincții între situațiile diferite care se creează. Dificultatea interpretării faptelor gramaticale pornește din incapacitatea de a separa cu consecvență cele două criterii: cel formal și cel al sensului gramatical. Tradiția gramaticală greco-latină nu a cunoscut acest gen de probleme, dat fiind caracterul sintetic al celor două limbi, clasificarea diatezelor fiind făcută strict formal – în cele două limbi existau serii complete de desinențe pentru diatezele activă și medie (gr.) sau activă și medie-impersonală (lat.) –, dar întâmplarea face ca majoritatea formelor verbale de la o anumită diateză să aibă un anumit sens gramatical. Cazurile în care tema verbală exprimă un tip de acțiune opus ca sens diatezei la care se află sunt puține și foarte vechi în limbă (cf. *supra*, nota 13), perioada „clasică” a celor două limbi la care facem referire cunoscând o regularizare și o conformare a formei gramaticale cu sensul gramatical. Situația se prezintă diferit pentru limbile moderne, în care flexiunea este doar parțial sintetică și în care cele două criterii nu se mai suprapun decât parțial și nu se acoperă reciproc.

nominală specifică dativului posesiv⁴⁸. La o și mai atentă analiză se observă că pronumele intră, de fapt, în paradigma verbului însoțit de pronume personal și nu reflexiv⁴⁹, ceea ce demonstrează încă o dată apartenența construcțiilor de tipul celor de mai sus la diateza activă.

Revenind la o posibilă definiție a diatezei, se poate concluda că pentru *limba română diateza este categoria morfologică strict verbală care se manifestă prin diferențe de ordin formal ce includ sau subsumează diferențele formale care caracterizează categoriile de mod, timp, număr și persoană și care reglementează raportul dintre verb și complementele sale exprimate prin forme ale pronumelui reflexiv în situațiile în care pronumele reflexiv care acompaniază verbul are funcție sintactică. Putem vorbi în limba română de două diateze:*

activă – marcată morfologic prin absența vreunui complement exprimat prin pronume reflexiv;

reflexivă – marcată morfologic prin prezența unui pronume reflexiv, în egală măsură în calitate de morfem sau ca purtător de funcție sintactică⁵⁰.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Asan = Finuța Asan, *Raportul dintre diateze și tranzitivitate*, în SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 341–348.
 Avram = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei, 1986.
 Avram – De Agent = Mioara Avram, *Cu privire la definiția complementului de agent și a complementului sociativ*, în LR, XVII, 1968, nr. 5, p. 468–472.
 Copceag = Dumitru Copceag, *Tipologia limbilor romanice*, Cluj-Napoca, Clusium, 1998.
 Coseriu = Eugenio Coseriu, *Principii de sintaxă funcțională*, în DR, serie nouă, I, 1994–1995.
 Drașoveanu = D. D. Drașoveanu, *Sintaxa participiului și diateza pasivă, categorii în contradicție*, în *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, Clusium, 1997, p. 135–141.
 Ernout = A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, 2e éd., Paris, 1926.
 GA I = *Gramatica limbii române*, vol. I–III, 1954, București, Editura Academiei.
 GA II = *Gramatica limbii române*, vol. I–II. Ediția a doua revăzută și adăugită, București, Editura Academiei, 1966.
 GFC = Maurice Chapsal et Charles Noël, revus par Cristina Ștefănescu, *Grammaire du français d'aujourd'hui*, București, Prietenii Cărții, 1993.
 Gherman – Sârbu = Haritina Gherman – Rodica Sârbu, *Mică gramatică a limbii italiene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
 Goga = N. Goga, *Observații și sugestii teoretice și metodice cu privire la diateza verbală în limba română*, în LR, VI, 1957, nr. 5, p. 64–72.
 GR = Petre V. Haneș – Vasile V. Haneș, *Gramatica românească pentru toți românii*, București, Ed. Minerva, 1919.
 Graur = Alexandru Graur, *Diatezele*, în SCL, XX, 1969, nr. 1, p. 13–22.
 Grevisse = Maurice Grevisse, *Le bon usage*, Paris, 1961.

⁴⁸ Cf. *supra*, nota 35.

⁴⁹ Am convenit să numim reflexive și formele de persoana I și a II-a ale pronumelui în cazul în care intră în paradigma conjugării reflexive.

⁵⁰ A se observa că paradigmele verbului cu pronume reflexiv sunt diferite de paradigmele verbului cu pronume personal atât în cazul pronumelui în acuzativ, cât și în cel al pronumelui aflat în dativ.

- Guillermou = Alain Guillermou, *Manuel de langue roumaine*, Paris, Librairie C. Klincksiek, 1953.
- Guțu – Clasificări = Valeria Guțu-Romalo, *Despre clasificările morfologice*, în LR, XVII, 1968, nr. 5, p. 464–467.
- Hazy = Ștefan Hazy, *Predicativitatea: Determinare contextuală analitică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997.
- Hoberg = Rudolf Hoberg și Ursula Hoberg, *Der kleine Duden. Gramatica limbii germane*, Iași, Polirom, 1996.
- Levițchi – Preda = Leon Levițchi și Ioan Preda, *Gramatica limbii engleze*, București, Editura Științifică, 1967.
- LVR = Florica Dimitrescu, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, Editura Academiei, 1958.
- Meillet – Esquisse = Antoine Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, 2° ed., Paris, 1931.
- Meillet – Vendryes = Antoine Meillet – Joseph Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris, 1963.
- Neamțu – Pas = G.G. Neamțu, *Diateza pasivă (A fi + participiu)/ predicat nominal (A fi + adjectiv)*, în idem, *Teoria și practica analizei gramaticale*, Cluj-Napoca, Excelsior, 1999, p. 268–271.
- Neamțu – Part = G.G. Neamțu, *A fi + participiu – Predicat verbal (diateza activă)/ Predicat nominal*, în idem, *Teoria și practica analizei gramaticale*, p. 272–275.
- Orza = Rodica Orza, *Exprimarea raportului gramatical pasiv în limba română*, în CL, XVI, 1971, nr. 2, p. 365–370.
- Pană – Considerații = Gabriela Pană-Dindelegan, *Considerații pe marginea unor discuții despre diateză*, în LR, XVII, 1968, nr. 4, p. 319–322.
- Pană – Tranz. = Gabriela Pană, *Tranzitivitate și diateză*, în SCL, XVIII, 1968, nr. 1.
- Popescu = Rodica Popescu, *Relația dintre diateze și tranzitivitate*, în „Analele Universității din Timișoara”, seria Științe Filologice, XIV, 1976.
- Popescu – G. = Ștefania Popescu, *Gramatica practică a limbii române*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
- Pușcariu = Sextil Pușcariu, *Limba română, I. Privire generală*, București, 1940.
- Șotropa – Grecu = Calistrat Șotropa – Valeriu Grecu, *Gramatica limbii române*, București, Ed. Socec & Co., 1931[?].
- Stati = Sorin Stati, *Problema diatezelor*, în LR, VII, 1958, nr. 2, p. 39–45.
- Stati – Lat. = Sorin Stati, *Evoluția diatezelor în limba latină*, în SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 741–750.
- Șuteu = Flora Șuteu, *Observații asupra diatezei*, în SCL, XXXVI, 1985, nr. 3, p. 262–264.
- Tagliavini = Carlo Tagliavini, *Grammatica della Lingua Rumena*, Bologna – Heidelberg, 1923.
- Teodorescu = Ecaterina Teodorescu, *Reflexiv și pronominal*, în LR, XIV, 1965, nr. 5, p. 545–554.
- Trandafir = Gh. Trandafir, *Considerații asupra diatezelor*, în LL, 1962, nr. 6.
- Trandafir – Considerații = Gh. D. Trandafir, *Considerații asupra categoriilor verbale de persoană, număr și diateză*, în LR, XIV, 1965, nr. 1, p. 121–128.
- Vasilii = Laura Vasilii, *Some Grammatical and Semantic Remarks on the Reflexive Constructions*, în RRL, 1969, nr. 4.

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21